

תפילת ערבית רשות או חובה

הרב ברוך גיגי

המקורות

1. **המשנה** ריש פרק רביעי כו.; **תוספתא ברכות פ"ג ה"א-ב'** (מהדורת ר"ש ליברמן); **ברכות כו**: "איתמר רבי יוסי בר חנינא... כל הלילה"; שם כז: "תפלת הערב אין לה קבע... הלכה כדברי האומר רשות".
2. **ירושלמי ברכות פ"ד ה"א** "ריב"ל אמר תפילות מאבות למדום... כל הלילה".
3. **פנ"י כו**: ד"ה: 'איתמר רבי יוסי'; **תורה תמימה** בראשית כ"ח הערה ה'.
4. **זוהר חיי שרה קלב הקטע המצורף**.
5. **תוס' ברכות כז**: ד"ה: 'הלכה' וד"ה 'והלכתא'; שם כו. תוד"ה: 'טעה'; לעיל ד: תוד"ה: 'דאמר'.
6. **ראב"ן סי' קס"ט**.
7. **שבת ט**: "ומאימתי התחלת אכילה... ישראל"; וברש"י; תוד"ה: 'למ"ד'; ריטב"א שם ד"ה: 'כיון'.
8. **הלכות גדולות ברכות פרק ד' הקטע המצורף**.
9. **רמב"ם תפילה פ"א ה"ה-ו**; ו**כס"מ**; **הגהמ"י שם ד**; **רמב"ם שם פ"ג ה"ו-ז**; **ראב"ד וכס"מ שם פ"ט ה"ט**; **רמב"ם שם פ"י ה"ו** ו**ראב"ד וכס"מ**; ובחי' ר"ח הלוי שם;
10. **שו"ע סי' רל"ו ס"ב-ג**; **מגן אברהם שם א**; **שו"ע סי' רל"ז ס"א**; ובמשנה ברורה א'.
11. **מ"ב סי' ק"ח סט"ו**.
12. **משנת יעקב** (להגאון הרב יעקב רוזנטל זצ"ל) על הרמב"ם תפילה פ"ז ה"ח;

ציטוטי מקורות

תוספתא ברכות פ"ג ה"א-ב'

כמה הוא פלג המנחה, אחת עשרה שעה חסר רביע. תפלת הערב אין לה קבע, ר' לעזר בר' יוסי או' עם נעילת שערים. אמ' ר' לעזר בר' יוסי אבה היה מתפלל אותה עם נעילת שערים.

כשם שנתנה תורה קבע לקרית שמע, כך נתנו חכמים לתפילה. מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות, שכן תמיד של שחר קרב עד חצות. ר' יודה או' עד ארבע שעות. מפני מה אמרו תפלת המנחה עד הערב, שכן תמיד של בין הערבים קרב עד הערב. ר' יודה או' עד פלג המנחה.

ירושלמי ברכות פ"ד ה"א

בעדם רינה ותפלה ואל תפגע בי ורבנן אמרי תפילות מתמידין גמרו תפלת השחר מתמיד של שחר (במדבר, כח) את הכבש אחד תעשה בבוקר תפילת המנחה מתמיד של בין הערבים (במדבר כח, ד) ואת הכבש השני תעשה בין הערבים תפילת הערב לא מצאו במה לתלותה ושנו אותה סתם הדא היא דתנינן תפילת הערב אין לה קבע ושל מוספין כל היום אמר רבי תנחומא עוד היא קבעו אותה כנגד איכול איברים ופדרים שהיו מתאכלין על גבי המזבח כל הלילה.

ריב"ל אמר תפילות מאבות למדום תפילת השחר מאברהם אבינו (בראשית, יט) וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה' ואין עמידה אלא תפילה כמה דתימר (תהילים, קו) ויעמוד פינחס ויפלל תפילת המנחה מיצחק אבינו (בראשית, כד) ויצא יצחק לשוח בשדה ואין שיחה אלא תפילה כמה דאת אמר (תהילים, קב) תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו תפילת הערב מיעקב אבינו (דברים, כח) ויפגע במקום וילן שם ואין פגיעה אלא תפילה כמה דתימר (ירמיהו, כז) יפגעו נא בה' צבאות ואומר (ירמיהו, ז) אל תשא

פני יהושע כו:

דפלוגתא דתנאי היא משא"כ אדר"י ב"ח מקשה שפיר כיון דבכולה מתניתין דתפלת השחר וכל התפלות איירי בהו ר' יהודה ורבנן ומסתמא קי"ל כהני תנאי דמתני' ואינהו גופייהו קאמרי בברייתא ליתא טעם לדבריהם כנגד תמידין א"כ קשיא שפיר אדר"י ב"ח דמשמע דפשיטא ליה דאבות תיקנום ותיקשי ליה מתני' כך היה נ"ל לכאורה אלא לפי שמצאתי בירושלמי דריב"ל גופא דאמר הכא כנגד תמידין תקנום והתם קאמר דאבות תקנום ומשמע מזה דלמסקנא דשמעתין לא פליגי ריב"ל ור"י ב"ח כלל דלפי האמת אבות תקנום ואסמכינהו רבנן אקרבנות. ומיהו בירושלמי גופא מסיק דפלוגתא דאמוראי היא ועיין מה שאכתוב בסמוך דאף למ"ד אבות תקנום נמי מצי סבר דתפלת ערבית רשות וק"ל:

איתמר רבי יוסי בר"ח אמר תפלות אבות תקנום ורבי יהושע בן לוי אמר כו' לכאורה נראה דהך פלוגתא תליא בפלוגתא דתנאי לקמן אי תפלת ערבית רשות או חובה דמאן דסבירא ליה רשות ע"כ סבר דכנגד תמידין תקנום ומש"ה תפלת שחרית ומנחה חובה משא"כ תפלת ערבית שאינה אלא כנגד אברים ופדרים דלא מעכבי כפרה ועוד שעיקר מצותן להקטיר ביום ומש"ה הוי שפיר רשות ומ"ד תפלת ערבית חובה סובר דתפלות אבות תקנום דלפ"ז כולוהו ג' תפלות כי הדדי נינהו דמ"ש ולפ"ז א"ש נמי הא דמקשינן בסמוך אדר"י ב"ח נימא תיהוי תיובתא מאידך ברייתא ואמאי לא מקשי נמי מברייתא קמייתא דאבות תיקנום דנימא תיהוי תיובתא דריב"ל. ועוד בפשיטות הוה ליה לאקשווי ברייתות אהדדי ולמאי דפרישית א"ש דלא מצי לאקשווי הכי כיון

תורה תמימה, בראשית כ"ח הערה ה'

לדורות. וזולת זה אם היתה חובה ה' מתקנה אברהם, כיון דהיא ראשונה לתפלות המעל"ע, כמש"כ ויהי ערב ויהי בקר, ואברהם ה' ראשון לאבות ותקן תפלה ראשונה, אלא ודאי שהיא רשות, ונחשבה תפלת שחרית ראשונה, ותקנה אברהם'

ומה דקי"ל תפלת ערבית רשות לא נתבאר יפה הטעם, ונראה לומר בזה ע"פ מה דקי"ל בעירובין ס"ה א' הבא בדרך ומן הדרך אל יתפלל ב' ימים משום שא"ל לכיון בתפלה, וא"כ מדינא ה' יעקב פטור מלהתפלל, ומה שהתפלל היתה תפלת רשות ולכן נקבעה רשות גם

זוהר, חיי שרה, קלב

לצלותא דמנחה בגין כך אשיחה ואהמה דייקא בצפרא דאיהו שעתא דחסד סגי ל' בחסד באשיחה ובמנח' דהוא שעתא דדינא קשיא בעי המייה ובגין כך ואהמה, ולבתר כד אתפליג ליליא הוה קם בשירין ותושבחן כדא [דף קלג עמוד א] יאות דכתיב (תהלים מ"ב) ובלילה שירה עמי והא אתמר, קם רבי שמעון ואזלו, אזל ההוא בר נש בהדיה עד טבריה עד דהוו אזלו אמר רבי שמעון תא חזי תפלות כנגד תמידין תקנום רבנן דאנשי כנסת הגדולה בגין דאשכחן תרי דכתיב (במדבר כ"ח) את הכבש אחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים ואינון מתקרבין בהני תרי זמני דיומא דאינון זמנין לצלותא, אמר ההוא גברא הא בקדמיתא אבות תקנום להני צלותי ומה דאתקינו אברהם ויצחק הוא עקרא ומה דאתקין יעקב דאיהו שבחא דאבהן אמאי איהו רשות ולא עקרא כהני, אמר רבי שמעון הא (רכ"ט ב) אתמר, אבל ת"ח הני תרי זמני דתרי צלותי לאו אינון אלא לחברא ליעקב בעדביה כיון דאתחברו דא בדא אנן לא צריכין יתיר דכיון דאתיהיבת אתתא בין תרין דרועין ואתחברת בגופא לא אצטריך יתיר ועל דא אנן בעינן לאתערעא תרין דרועין בגין דאתיהיבת בינייהו כיון דאיהו בינייהו גופא ואתתא מלייהו בלחישו דלא לאדכרא ובגין כך יעקב משמש במרום תנינן מאי במרום כמה דאת אמר (תהלים צ"ב) ואתה מרום לעולם יי' וכלא איהו רזא לידעי מדין אתו רבי אבא וההוא יודאי ונשקו ידוי, אמר רבי אבא עד יומא דין לא קאימנא במלה דא בר השתא, זכאה חולקי דזכינא למשמע ליה

ות"ח צלותא דמנחה אתקין ליה יצחק ודאי כמה דאתקין אברהם צלותא דצפרא לקבל ההוא דרגא דאתדבק ביה וכן (ד"א כ) יצחק אתקין צלותא דמנחה לקבל ההוא דרגא דאתדבק ביה ועל דא צלותא דמנחה מכי נטי שמשא לנחתא בדרגוי לסטר מערב דהא עד לא נטה שמשא לצד מערב אקרי יום מצפרא עד ההוא זמנא דכתיב (תהלים נ"ב) חסד א-ל כל היום ואי תימא עד חשכה ת"ח דכתיב (ירמיה ו') אוי נא לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב, כי פנה היום לקבל צלותא דצפרא דכתיב חסד אל כל היום דהא כדן שמשא איהו לסטר מזרח כיון דנטה שמשא ונחתא לסטר מערב הא כדן איהו זמן צלותא דמנחה וכבר פנה היום ואתו צללי ערב ואתער דינא קשיא בעלמא ופנה היום דאיהו דרגא דחס"ד ונטו צללי ערב דאינון דרגא דדינא קשיא וכדן אתחבר בי מקדשא ואתוקד היכלא ועל דא תנינן דיהא בר נש זהיר בצלותא דמנחה דאיהו זמנא דדינא קשיא שרייא בעלמא, יעקב אתקין צלותא דערבית דהא איהו אתקין לה וזן לה בכל מה דאצטריך ודאי וא"ו אתקין לה"א וה"א אתזנת מן וא"ו דלית לה נהורא מגרמה כלל ובגין כך תפלת ערבית רשות דהא אתכלילת בצלותא דיומא בגין לאתנהרא והשתא לאו זמנא איהו ואוקימנא לה דהא לא אתגליא נהורא דיממא דינהיר לה ואיהי שלטא בחשוכא עד זמנא דפלגות ליליא דאשתעשע קודשא בריך הוא עם צדיקא בגנתא דעדן וכדן איהו זמנא לאשתעשעא בר נש (ס"א ולמלעי) באורייתא כמה דאתמר, תא חזי דוד אתא ואמר אלן תלת זמנין דצלותי דכתיב (תהלים נ"ה) ערב ובקר וצהרים הא תלתא ואיהו לא צלי אלא תרי מנייהו דכתיב אשיחה ואהמה ולא יתיר דא לצלותא דצפרא ודא

ראב"ן סי' קס"ט

מצאתי, תנו רבנן מעשה בתלמיד אחד שבא לפני ר' יהושע א"ל רבי תפילת ערבית רשות או חובה וכו' [פר"ח] נקטינן מרבותינו שמה שאמר ר' יהושע רשות (פר"ח) במקום שלא נהגו להתפלל כלל ואותו תלמיד הוא שלא דיקדק וכששאל רבן גמליאל כלום יש אדם חולק בדבר זה השיבו ר' יהושע לאו מפני שהיה אומר בדעתו שגם רבן גמליאל מודה שהיא רשות וכיון ששמע שהורה לחובה חזר בו וסמך

ותפילת הערב כל הלילה [כ"ז ב] ורשות הוא כר' יהושע ורבן גמליאל אמר חובה ומפרש בירושלמי התקינו לסמוך גאולה לתפילת ערבית משום כבודו דרבן גמליאל שהוא נשיא עשו לתפילת ערבית כאילו הוא חובה ומדלא תקינו קדושה בתפילת ערבית כמו בשחרית ובשאר תפילות ש"מ שהוא רשות כר' יהושע, ואפי' בערב שבת שתיקנו לש"צ לומר ברכה אחת מעין שבע לא תיקנו לומר קדושה דרשות היא

שלא דיקדק (עליהן חובה) והאידינא פשט דבר זה ונהגו כל ישראל ונעשית חובה דהא רב דאסיק לקמן [ל' ב] (ולפי' א"ר יהושע שלא אמר שהוא רשות) אם טעה ולא הזכיר של ר"ח ערבית אין מחזירין אותו לפי שאין מקדשין את החודש (רשות ח"ו שכפר בו שלא על) בלילה אלא ביום ש"מ דאי טעה בזולתי ר"ח כגון בשבתות וי"ט מחזירין אותו כמו בתפילת חובה.

בזה שאמרו [ר"ה כ"ה א] אם באין אנו לדון אחר רבן גמליאל צריכין אנו לדון אחר כל ב"ד שעמד מימות משה ולא עוד אלא שר' יהושע לא הורה רשות אלא במקום שלא נהגו להתפלל תפלת הערבית [כלל, ולפיכך אמר ר' יהושע שלא אמר שהוא רשות וח"ו שכפר כי ב]דעתו אמר שלא אמרתי לו [שהוא] רשות לגמרי אפי' במקום שנהגו כי דכ"ע במקום שנהגו (שלא לעשות כלל) [נעשית עליהן חובה] והתלמיד הוא

הלכות גדולות ברכות פרק ד'

אבל היכא דבעי צלויי שווייה עליה כחובה, ואי טעו בשבת וביום טוב מהדרין ליה. ועוד קאמרינן (שבת ט ב) אמר זעירי הני חברין בבלאי למאן דאמר תפלת ערבית רשות כיון שהתיר חגורו לא מטרחינן ליה מכלל דכמה דלא התיר חגורו מטרחינן ליה, והכא נמי כיון דקא מצלי גלי על דעתיה דלא קא בעי למיפטר נפשיה ואי טעאי הדר מצלי. ר"ף יט. וקיימא לן דהלכה... לשווייה כחובה.

וכי קאמרינן דתפלת ערבית רשות הני מילי היכא דלא קבעי לצלויי כלל אבל אי צלי או קבלה עליה שויה עליה כחובה והדר מצלי, דאי לא תימא הכי בראש חדש דקאמרינן טעה ולא הזכיר של ראש חדש בערבית אין מחזירין אותו שאין [עמוד מט] מקדשין את החדש אלא ביום מאי איריא ראש החודש תיפוק לי דבימים טובים ושבתות נמי אין מחזירין אותו דהא תפלת ערבית רשות ניהו, אלא שמע מינה כי קא אמרינן תפלת ערבית רשות הני מילי היכא דלא בעי צלויי כלל

משנת יעקב (להגאון הרב יעקב רוזנטל זצ"ל) על הרמב"ם תפילה פ"ז ה"ח

שבמוצש"ק לא להתפלל מקודם תפילת י"ח, ואח"כ לקרוא ק"ש. ומשום דבתפלה הרי הוא מבדיל בזה שאומר אתה חוננתנו וגו', ואם יקרא ק"ש אח"כ, הרי הוא מקדים את השאינו תדיר - דהיינו ההבדלה, לפני התדיר - דהיינו הק"ש. ולא נתברר לי למה הגר"ז זצ"ל לא נהג כן בליל שבת, כפי שנהג הגר"ח זצ"ל וכו'. ואולי ס"ל להלכה לא כהמג"א, ועי' במנ"ח מצוה ל"א, ובביאור-הלכה הנז', או שבזה היה יכול להתכוין שלא לצאת וכו'. כן לא נתברר לי למה הגר"ח לא הקפיד על מוצש"ק, כפי שהקפיד הגר"ז וכו'. ומרן הגר"ז זצ"ל סיפר רק על ליל שבת.

ואולי דעתו היתה, שהבדלה במוצ"ש, דרבנן, וכאלו החולקים על הרמב"ם בפכ"ט משבת ה"א, ע"ש. וק"ש פסק שהוא מה"ת כדעת אלו הסוברים כן, ולגבי דאורייתא ודרבנן כ' השאג"א בסי' כ"ב שמותר להקדים את השאינו תדיר, דנחשב כרשות לגבי דאורייתא, ולכן לא הקפיד בזה, אבל לא נראה כן שלא יחוש לדעת הרמב"ם דהבדלה הוי מה"ת, וצ"ע.

שוב נודע לי מפי השמועה שאמנם גם במוצ"ש הקפיד בזה הגר"ח זצוק"ל כמו בליל ש"ק.

וחתני הרמ"ש שליט"א העיר מברכות ד, ב, ריב"ל אומר תפלות באמצע תקנום, וצ"ע

ובתפלת הערב קורא ק"ש ומברך לפניו ולאחריה וסומך גאולה לתפלה. ועי' בשו"ע או"ח סי' רל"ו סעיף ג' שכתב: מצא צבור שקראו ק"ש ורוצים לעמוד בתפלה יתפלל עמהם ואח"כ יקרא ק"ש עם ברכותיה.

נ"ב. שמעתי מפי מרן הגר"ז מבריסק זצוק"ל שאביו הגר"ח זצוק"ל היה לו מנין בליל שבת בביתו, ומאחר שהיה מאריך מאד בק"ש, וכדי שלא להטריח על הצבור, היה מצטרף למנין לתפילת הלחש, ואח"כ היה קורא ק"ש לבד, וזה כאמור בשו"ע וכו'. אך בסוף ימיו, כשהצבור בא להתפלל, היה שוכב בחדרו ונרדם, או שהיה יוצא מביתו לטיול. ומרן אמר שלא שאל אותו למה הוא נוהג כן, ולא ידע טעמו. אך לאחר הסתלקותו לחיי עוה"ב, א"ל הגר"ז זצוק"ל שטעם הגר"ח בזה היה, מאחר שלפ"ד המג"א בסי' רע"א יוצא בתפלה, גם חובת קדוש מה"ת, [ועי' ביאור-הלכה להמ"ב שם], לפ"ז נמצא שאם יתפלל קודם, ואח"כ יקרא ק"ש, הרי ע"י התפלה כבר יצא חובת קדוש, ואם יקרא ק"ש לאחר, הרי נמצא שהקדים את השאינו תדיר - דהיינו הקדוש, לפני התדיר - דהיינו הק"ש, לכן א"א שבביל שבת יתפלל קודם תפילת י"ח ואח"כ יקרא ק"ש. ולא שאלתי את מרן זצוק"ל הרי היה יכול להתכוין שלא לצאת בתפלה חובת קדוש. ואולי ס"ל שלא שייך ע"ז כוונה כיון דהוא מתפלל ומתכוין לתפלה, וצ"ע.

אח"ז שמעתי מפי דו"ז הגר"מ חרל"פ זצוק"ל שסיפר כעין זה על הגאון ר' זלמן סנדר זצוק"ל, שהיה בסוף ימיו בעיה"ק ירושת"ו, והקפיד

שאל נא לימים ראשונים

הגיע רק חלק קטן מן הספר, י"ד פרקים הכוללים את הלכות שבת ומועד ואבילות, שנדפסו ע"פ כת"י יחיד בעולם בפיורדא (פירטה) תרכ"א-תרכ"ב (1861-1862) ע"י ר' שמחה במברגר, שקרא לספר בשם "שערי שמחה - מאה שערים", וצירף לו את הפירוש "יצחק ירנן" מאת אביו ר' יצחק דב הלוי במברגר מוורצבורג. בספר מובאים הרבה תשובות ופסקים של גאונים, חלקם אינם ידועים ממקום אחר.

ר' יצחק ב"ר יהודה אבן גיאת נולד כנראה בד"א תשצ"ח (1038) בלוסינה שבספרד. הוא עמד בראש הישיבה שבעיר, והעמיד תלמידים הרבה. היה מקורב לר' שמואל הנגיד ולר' יהוסף בנו. נפטר בקורדובה בשנת ד"א תתמ"ט (1089). הר"ץ גיאת היה פרשן, פייטן, מדקדק ופוסק. הוא כתב פירושים לתנ"ך ולתלמוד וכן פיוטים, שרובם הגדול לא הגיעו אלינו, וכן חיבר ספר הלכות שקרא לו כנראה בשם 'הלכות כלולות', שהקיף כנראה את כל ההלכות הנוהגות בזמן הזה. לידינו